

ETIČKI PROBLEM U FILOSOFIJI PAVLA VUK-PAVLOVIĆA

MARIJA BRIDA

(Zadar)

UDK 101 (457.13) »501«

Izvorni znanstveni tekst,
primljen 23. 6. 1986.

Etička problematika prožima cjelovitost Vuk-Pavlovićeve filozofije ulazeći kao konstitutivni činitelj i u njezine temelje. Stoga bi se moglo činiti čudnim da, premda ta filozofija sačinjava u smisaonom pogledu kompletan sistem, od filozofijskih disciplina manjka u nje-mu upravo etika, koja je u sadržajnom pogledu najprisutnija. Smatram, međutim, da tu nije riječ o pomanjkanju, već o smisaonoj specifičnosti prema kojoj se ono što pripada cjelovitosti i njezinim temeljima ne izdvaja u disciplinski zamišljenu posebnost. Vuk-Pavlović je, osobito posljednjih godina života, bio intenzivno zaokupljen zamišljanjem jednoga etičkog djela koje bi, mislim, u dovršenom obliku više imalo značaj takvog bivstvenog usmjeravanja prema dubinskim regijama života tragom kojih se kreće njegova filozofija, nego formiranja jedne filozofijske discipline. Konture toga djela mogu se, uz ostalo, nazrijeti iz bilježaka koje sačinjavaju dio njegove filozofske ostavštine.¹ Pokušat ću ovdje iznijeti jedan mogući vid takvog nazrijavanja. (Pri tome su ponekad potrebna i objašnjenja koja zasijecaju u druga područja Vuk-Pavlovićeve filozofije).

Prema Vuk-Pavlovićevu shvaćanju, etos čovjeka u neposrednoj je vezi sa punoćom njegova ljudskog života. Stav koji to izriče: »*Etos je skup principa (normi) prema kojima valja živjeti, da bi se mogla izživjeti punoća specifičnoga ljudskog bića*« (32)², zahtijeva, međutim, nadopunu s obzirom na to što ljudsko biće, da bi izživjelo punoću svog života, mora proći kroz proces personalizacije, koji njegovu ljudsku specifičnost singularizira. U tom smislu Vuk-Pavlović (i terminološki) razlikuje etos, koji je personalan i autonoman te izražava singularnost individuuma, od morala, koji je specifičan za čovjeka uopće (kako je to navedeno nešto dalje, u istome fragmentu).

¹ v. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1983/1—2 (17—18), str. 163—202.

² Pavao Vuk-Pavlović, *Misli i bilješke, Prilozi* (17—18), str. 187, fragm. 32. Unaprijed, kad je riječ o tome djelu, navodim samo u zagradi broj fragmenta, iza citiranog teksta ili inače u tekstu. Filozofske termine pišem onako kako dolaze u autorovim djelima, npr. »bistvo«, itd.

Sam, pak, smisao »izživjeti punoću specifičnoga ljudskog bića« vezan je uz Vuk-Pavlovićevu teoriju doživljaja. Cjelokupnost doživljavanja i doživljenoga shvaćena je, u toj teoriji, kao najšira ontička obuhvatnost, označena terminom *zazbiljnost*. Aktualizirajući se procesima bistvenog zrenja, zazbiljnost prelazi u *zbilju* koja, prema tome, ima uži značaj, selektivan u odnosu na zazbiljnost. Prijelaz zazbiljnosti u zbilju omogućen je *ontološkim značajem doživljaja*. U životnom procesu doživljaja ljudi su, naime, oni događaji u kojima taj proces doseći razinu samorazumijevanja: »*doživljajem* se i *doživljajima* smiju imenovati događaji i imenuju se *događanja, po kojima se življenje u punoći osvjetljava*«. ³ Premda se takvo osvjetljavanje života ne iscrpljuje u spoznaji, spoznaja ima svakako u njemu stanoviti udio; stoga se, mislim, mogu tu primijeniti one razlike koje Vuk-Pavlović smatra temeljnim razlikama u međusobnom spoznajnom odnošenju subjekta i objekta: empirički spoznajni stav i metempirički spoznajni stav. ⁴ U prvome je doživljaj podijeljen na subjektivni i objektivni korelat, te se spoznajom zahvaća dio doživljaja, koji kao predmet spoznaje stoji nasuprot subjektu. U metempiričkome stavu doživljaj je nepodijeljen, cjelovit, te se taj stav ukoliko može karakterizirati njegovom srodnošću s intuicijom: iz samoga doživljaja subjekt zahvaća doživljajnu cjelovitost. Evidencija, koja je kriterij istinitosti u oba stava, u empiričkome se može svesti na egzaktni uviđaj jednakosti, dok je to u metempiričkome uviđaj u podudarnost doživljaja s onim što cjelovita ličnost prihvaća kao svoj slobodno izabrani vrijednosni smisao. U empiričkom stavu evidencija je uvid u jednakost, a u metempiričkom u istinu. Istina, o kojoj je riječ, ako je u metempiričkom stavu uviđaj dosega stupanj apodiktične evidencije, može biti umjetnička, znanstvena, religiozna ili moralna, no u svakom slučaju ona je vrednota i kao takva ima određeno mjesto u aksiološkom poretku koji obično nazivamo vrijednosna ljestvica. U krajnjoj liniji svaki čovjek ima svoju vlastitu vrijednosnu ljestvicu, ali među različitim vrijednosnim ljestvicama mogu postojati veće ili manje analogije, do kojih dolazi uslijed socijalnih, nasljednih ili različitih drugih utjecaja. Ako su izbor i struktura vrijednosne ljestvice samosvjesne duhovnosti, govorimo o autonomnom vrijednosnom opredjeljenju, odnosno o autonomnoj etičkoj ličnosti. Vuk-Pavlović takvu autonomiju naziva također ortonomija (57). »Izživjeti punoću specifičnoga ljudskog bića« znači, dakle, doživljajni sklop koji je uvijek metempiričke prirode, jer se njime postavlja ortonomno jedinstvo i cjelovitost ličnosti.

Ortonomija može nastati samo iz slobode. To je u vezi s Vuk-Pavlovićevim shvaćanjem slobode, koja u njega znači cjelovit napon konkretnog humaniteta koji sjedinjuje sve slojeve osobnosti. Postizanje takvog napona, koji znači uranjanje u dubinske slojeve osobnosti, je rijetko, i »stoga smo rijetko slobodni« — kako to kaže

³ P. Vuk-Pavlović, *Duševnost i umjetnost*, Zagreb, 1976, str. 80.

⁴ P. Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, Zagreb, 1926, str. 165 i d.

Bergson⁵ — čije shvaćanje slobode, uz Spinozino, stoji blizu Vuk-Pavlovićevom. Nismo, dakle, »osuđeni na slobodu«, već je ona doseg rijetkih trenutaka u kojima ljudsko biće živi u punoći. Sloboda je najbitnije obilježje čovjeka, ali ne kao datost, već kao mogućnost koju treba dovesti do ozbiljenja i za kojom težnja čini život vrijednim i čovjeka dostojnim. Gubitak te težnje, zaborav u stagnaciji i konformizmu društvenih prilagodbi, znači ujedno i gubitak bistvenog čovještva; ipak, Vuk-Pavlović ne isključuje da »ima ljudi koji nikad ne dopiju do slobode« (7). Sloboda, dakle, nije nikome odgovorna samovolja, već je rijedak duhovni domet samoodgovornosti čovjeka; domet koji uvjetuje mogućnost etosa, ali i uopće ljudskoga stvaralačkog života. Budući da je konstitutivni činitelj doživljaja očitosti (evidencije), ona naime uvjetuje izvornost stvaralačkog doživljaja kao takvog, a prema tome i njegova ozbiljenja na različitim područjima kulture.⁶

Vuk-Pavlović smatra da se ne može s dovoljno logičke jasnoće govoriti o slobodi volje, jer volja kao parcijalno očitovanje osobnosti ostaje uvijek apstraktna i prema tome nezbiljska, (on termin »volja« upotrebljava ipak u vezi s tradicionalnom upotrebom) već o slobodi osobe, odnosno lica i ličnosti (8); opredjeljenjem za slobodu, naime, osoba postaje lice, a daljnjim vrijednosnim samoodređenjem može pre-rasti u ličnost.⁷ Sam smisao vrednota kao takav nije zavisen od čovjekova uvida u taj smisao, ali, kako u svome tumačenju čovjeka Vuk-Pavlović pretpostavlja da u bitnost čovjества pripada znanje (koje ne mora biti svjesno aktualizirano, a nikada to i ne može biti u potpunosti; Sokratovo djelovanje pretežno je bilo usmjereno na to aktualiziranje) za smisao temeljnih vrednota: istina, ljepota, dobrota, pravda; to znanje, uključujući mogućnost slobodnog opredjeljenja spram vrednota, sačinjava srž čovjekove duhovnosti.

Pripadajući prirodi, čovjek je podvrgnut prirodnoj kauzalnosti; kao živi individuum, on centripetalno usmjerava kauzalnu ulančenost, pri čemu je njegova »volja« uključena u djelovanje principa individuacije. No svijest, ukoliko je najviši domet principa individuacije, zaoštrava do proturječja vlastitu singularnost te vanjsku (prirodnu) određenost preokreće u samoodređenost: »Volja za individuacijom stvara si dakle u čovjeku (ljudskoj volji) alat kojim će biti nadvladana« (7). Dijalektika principa individuacije omogućuje, dakle, »izbavljenje« iz područja besmisla, tj. iz slijepog pripadanja prirodnoj i društvenoj nužnosti, okretom od individuacije prema personalizaciji. Putovi personalizacije su putovi vrijednosnog samoodređivanja kojim čovjek postaje čovjekom; to su, prema tome, »putovi k čovještvu«. No svaki čovjek ima svoj vlastiti »put k čovještvu«, koji odgovara singularnosti njegova »poziva«,

⁵ H. Bergson, *Oeuvres*, Paris, 1970, str. 151.

⁶ P. Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 256. i d.

⁷ U procesu personalizacije biva prevladana, smatra Vuk-Pavlović, prirodna ograničenost individuuma, a konkretnost ljudske individualnosti izrasta u nova smisla područja, pri čemu se mogu lučiti stadiji: osoba, lice, ličnost; termin »persona« zajednički je za ova tri stadija.

naime onoga osobnog odnosa spram vrednota koji sačinjava neponovljivu novost svake čovjekove duhovnosti i neiscrpan smisao njegove slobode. Vuk-Pavlović zastupa radikalni pluralizam mogućih odnošenja spram smisla vrednota, dakle i radikalni pluralizam vrijednosnih ljestvica. Ako čovjek, međutim, ide do kraja svojim putom čovječstva, tj. ako realizirajući svoj etos konsekventno odgovara vlastitome pozivu, nastaju ponekad naizgled nesavladivi konflikti s etosom i pozivom drugog čovjeka. Na primjedbu: *»Nemoguć je zahtjev da se dovede u sklad provođenje tvog poziva s respektiranjem tuđeg poziva«,* — odgovara Vuk-Pavlović, da to i jest nemoguć zahtjev, što znači: *»biti čovjek je po sebi nemoguć zahtjev, i ljudski je život, da lju d s k i upravo ljudskije i dublje — zahtjev da se potvrdi tragedija čovjekovanja!«* (23). Proizlazeći iz slobode, tragično koje se pojavljuje na području etosa, pogađa čovjeka u samome njegovu čovječstvu; ono se ne razrješuje herojstvom borbe (*»dobra«* i *»zla«*), već herojstvom samoprijedora i žrtve, no naročito takvim produbljanjem etosa koje angažira i umski napon čovjekove duhovnosti. Time se, naime, dobiva uvid u izvorno jedinstvo različitih aksioloških opredjeljenja, te ona duhovna snaga kojom čovjek prijanja uz vlastitu ljestvicu vrednota obuhvaća i druge subjekte vrijednosnog zrenja, premašujući, kao univerzalno usmjerena ljubav, ograde koje bi proizlazile iz konkretnih različitosti čovječstva.

Autonomnim izborom normativnih principa, kojim oblikuje vlastiti etos, čovjek sebi ujedno postavlja obvezu življenja prema tim principima. U skupu normi koje sačinjavaju etos, mogu se naći i takve koje važe u stanovitim društvenim ili prirodnim uvjetima. Međutim, svi etički principi napajaju se u svome važenju iz jednoga središta, čiji vrijednosni smisao važi bezuvjetno podižući isto tako bezuvjetnu odgovornost čovjeka za njegove postupke. Uvid u takvo smisaono središte etosa, pred kojim čovjek stoji u totalitetu svog bivstvovanja, pripada specifičnosti čovjekova bivstva te se može smatrati jednom od karakterizacija ljudskosti: *»Čovjek: biće koje uviđa (vjeruje u) Bezuvjetno Mjerilo svega svoga bivstvovanja i opstojanja te se priznaje odgovornim prema njemu i njegovim posljedicama. (Čovjek kao bezuvjetno odgovorno biće!«* (38). Ova je karakterizacija značajna i po tome što na etičko-moralnom području nadilazi razlike teizma i ateizma. (U teističkim se shvaćanjima etosa ovo Mjerilo može smatrati Bogom, ali ima i drugih tumačenja, nezavisnih od toga, kao na primjer Kantov *»kategorički imperativ«* čistog praktičkog uma).

Čovjekovo pristajanje uz autonomno odabrani poredak vrednota ne temelji se samo na umskom uvidu, već na totalitetu njegove ljudskosti, dakle i na njegovim emocionalnim i voljnim snagama. Ovu aktivnu usmjerenost totaliteta ljudskosti prema nečemu bezuvjetno vrijednom, Vuk-Pavlović naziva ljubav. Pripadajući čovjekovoj duhovnosti, ona u čovjeku niče kao ljubav prema vrednoti i odatle se prenosi na druga ljudska bića (izvana gledajući može se taj razvojni proces činiti obrnutim, kao što se napominje u Platonovu *Symposionu*).

Tako ljubav postaje kohezivnim činiocem zajednice ljudi, tj. druženja ljudi u medijumu njihove umnosti i njihove vrijednosne opredjeljenosti. Zajednica je u principu uvijek univerzalno-ljudski otvorena, uklapajući u svoje temelje nepovredivost čovječstva (33). Borba koja proizlazi iz različitih aksioloških opredjeljenja ne dira u taj princip, već ga upravo aktualizira u slobodi stvaralaštva, koja osmišljava postojanje zajednice.

Ovi problemi, međutim, zadiru u međusobne odnose eticiteta, moraliteta i legaliteta.

*

Ako se autonomija osobe shvati kao autentičnost u smislu njezine samopostavljenosti i zatvorenosti u vlastitu egzistenciju,⁸ bez ortonomnog uvida u smisao temeljnih vrednota, rezultira tako zamišljena autonomija nemogućnošću međuljudske komunikacije, dakle i nemogućnošću postavljanja društvenih temelja legaliteta i moraliteta. *Nomos* bi, naime, odgovarao proizvoljnosti osobe, koja bi bila samozvani arbiter za sebe i druge. U socijalnom pogledu došlo bi, dakle, ili do anarhije, ili do čvrsto organiziranog samovlašća (što su suprotni pojavni likovi iste bitnosti). No autonoman etos ličnosti, budući da se temelji na uvidu u vrednote koji pripada dimenziji bistvenog čovječstva, ne vodi socijalnoj disperziji, već potiče međuljudsku komunikaciju u bitnosti dimenzije kojoj pripada. Kako je pri tome neophodno rješavati ne samo pitanja koja proizlaze iz interferencije i sukobljavanja pojedinih etosa, već i relacije spram vitalne i društveno-ekonomske sfere itd., ukršta se singularnost različitih etosa s principijelnom usmjerenošću prema univerzalnoj bistvenosti čovječstva, tj. s m o r a l o m. Izrastajući, kao i etos, iz personalne autonomije, moral je također jedno osobito opredjeljenje spram vrednota, i to takvo koje u vrh aksiološke ljestvice stavlja apsolutnu vrijednost čovječstva. Ta vrednota može, dakako, biti i u vrhu ljestvice nekog etosa, iz čega je vidljivo da moral nije nešto što bi trebalo smatrati nižim stupnjem aksiološkog opredjeljenja od etosa, već se oni kvalitativno razlikuju. Dok etos ima svoju svrhu u afirmaciji vrijednosnog kosmosa jedne stvaralačke ličnosti, moral postavlja tu svrhu u afirmaciju univerzalnog humaniteta. (U tom pogledu je Kantov kategorički imperativ najbolja formulacija temeljnog moralnog principa). Izgrađujući temelje zajednice kao društvene tvorbe, moral, premda u suštini autonoman, uključuje i neke heteronomne principe, naime takve koji proizlaze iz tradicije i običaja koje zajednica njeguje, a nisu u proturječju s temeljnim načelom moraliteta; čovjek se u moralnom odlučivanju, prema tome, uz savjest ravna i prema sankcijama društvene javnosti (57), dok je u etičkom odlučivanju savjest isključiv kriterij. Između etosa

⁸ Takvo stanovište susrećemo samo u krajnjem individualizmu. U Heideggera je naglašena otvorenost egzistencije prema bitku; no djelomično bi se njegovo stanovište s ovim podudaralo u otklanjanju aksiološkog opredjeljenja.

i moraliteta može postojati napetost (u društvu i unutar osobnosti), koja vodi ponekad i do vrlo zaoštrenih konflikata, ali ipak ne do antagonizama. Naime, stavljajući iznad svega vrednotu humaniteta, moralno će prosuđivanje uvidjeti doduše, ponekad prekasno — izniman humanitet, sadržan u etosu jedne stvaralačke ličnosti.

U konkretnim prilikama društvenog života, barem koliko on odgovara suvremenom razvojnom stupnju, potrebno je, međutim, i postojanje ustanova, kojima bi namjena trebala biti da sređivanjem izvanjskih međuljudskih odnosa omogućuju društvenu sigurnost i ekonomski napredak i tako obrazuju materijalnu osnovu za procvat stvaralaštva i slobode. U tom smislu Vuk-Pavlović naziva takve organizacije (od kojih je najtipičnija država) »prvotna organizacija«, za razliku od eventualnih organizacija moraliteta (»drugotna organizacija«) i eticiteta (»imanentna — duhovna organizacija«), koje onu »prvotnu« pretpostavljaju u materijalnom pogledu (57). Dok eticitet i moralitet proizlaze iz slobodnog opredjeljenja osobnosti, te su im principi pretežno autonomni, principi legaliteta prema kojima se upravljaju ove »prvotne organizacije« su pretežno heteronomni jer se njihova zadaća, da budu zaštita slobode i ljudskog dostojanstva, može doduše djelomično dovoditi do ozbiljenja autonomnim uvidima genijalnih zakonodavaca, no pretežno su pravni i zakonski propisi, pa i temeljni zakoni, rezultat empiričkog i egzaktno-znanstvenog proučavanja društvene i prirodne čovjekove uvjetovanosti.

Na tom području, pak, dolazi do nužnog ukrštavanja legaliteta s fenomenom moći, sadržane u čovjekovu savladavanju prirode, bilo empirički-praktičkim, bilo znanstvenim putem, kao i u reguliranju međuljudskih odnosa unutar takvih »prvotnih organizacija«. Pri tome se upotreba moći često otkloni od ovoga cilja neophodnog za društveno i prirodno samoodržanje društvene cjeline, te se svojim glavnim djelom usmjerava na čuvanje interesa manjinskih vladalačkih grupa. Kako ovi subjekti moći, u hipertrofiji koja se često s time u vezi pojavljuje, koriste i legalitet za svoje interese umjesto za opće dobro društva, biva time legalitet negiran u njegovu pravom značaju, a na njegovo mjesto stupa ničim sputana moć, ugrožavajući sve što nije u službi njezinih subjekata, pa konačno i njih same. Društvena sigurnost, na taj način, nije veća nego što bi bila u »prirodnom stanju«, a kulturno stvaralaštvo, koje osmišljava čovjekov život, naročito je ugroženo jer se ono može razvijati samo u slobodi.⁹ U takvim prilikama neizbježno dolazi do antagonističkog sukobljavanja moraliteta i eticiteta s društvenim snagama koje, podređujući sebi legalitet, organi-

⁹ U nekim svojim ranijim spisima, pa i u *Ličnost i odgoj*, Vuk-Pavlović jednostrano tumači prirodu, shvaćajući je kao područje moći koja, urastajući u ljudsko društvo, teži da sebi podredi kulturnu tendenciju i, u vezi s time, čovjekovu slobodu. Smatram da subjekt tako usmjerene moći jest čovjek, ne ako je prirodno biće, već ako se je kao umno biće odvojio od prirode pa i od svoje vlastite cjelovitosti, i krenuo jednim od mogućih putova otuđenja.

ziranu moć upotrebljavaju za vlastito samoodržanje umjesto za zaštitu i razvoj slobodnog čovjštva i njegovih najviših očitovanja.

Tumačeći bivstvovanje kao razbiljnosni pokret, Vuk-Pavlović zahvaća i tvorevine, kao što su eticitet, moralitet, legalitet i društvena moć u njihovoj dinamičnosti, koja se ne može protumačiti samo kao kvantitativan rast, odnosno opadanje, ili kao jednoobrazan razvoj u kojemu bi kasnija stanja značila nužno viša dostignuća od onih ranijih, već su u njoj od odlučnog značaja kvalitativni činitelji, koji kao bistveno-ljudska očitovanja imaju stanovitu nezavisnost od vanjskih tehničkih okolnosti. U povijesnom procesu, ti su stvaralački proizvodi ljudi prisutni u složenoj interakciji, kako međusobno tako i s materijalnim činiteljima tog procesa, pripadajući tako kompleksu njegovih bitnih pokretača.

*

Određenje »*Etika je nauka o principima (normama) potrebnim da se uzmogne u punoći (svestrano) izživjeti specifično ljudsko bistvo*« (32) shvaća etiku teorijom ozbiljenja punoga bitno-ljudskog života (tj. čovjekova etosa). Razmatrajući s time povezanu problematiku, Vuk-Pavlović primjećuje da su postojeće etike jednostrane jer, oblikujući se iz života, uzimaju samo jedan njegov dio kao izvor i cilj etičnoga — sreću, korist, uživanje, umnost, pravednost, slobodu, svetost, itd. — a ne uspijevaju zahvatiti sam osnov života, od kojega bi trebalo poći u cilju obuhvaćanja cjeline. Razmatrajući u jednome od fragmenata (11) različite mogućnosti shvaćanja smisla života, on uzima i tu mogućnost da se smisao veže uz dio života, ali drži da iz toga posebnog dijela treba da bude osmišljena cjelina: »*Ako bi se smisao vezao za jedan dio života, to je i drugi dio za ostvarenje smisla jednako potreban, pa ne smije propasti ili biti odbačen kao besmislen . . . Ništa na životu nije strano smislu, iako je samo jedan dio onaj koji određuje smisao.*« (11). No u produbljenoj perspektivi smisla eticiteta postaje vidljivo da takvo stanovište ostavlja taj smisao parcijalnim, te na postavljeno pitanje: »*Ali kako bi se mogla za etiku cjelina života ili cijeli osnov života učiniti djelotvornim?*«, odgovara: »*Tako da se na život u svrhu etičkog određenja gleda izvana, od smrti*« (44). To znači da čovjekov duh nadilazi (transcendira) život, te da može »*promatrati život iz smrti*« (44). Smrt je pri tome shvaćena »*kao element živoga*«, dakle ne kao negacija života i njegov besmislen završetak, nego kao njegovo krajnje osmišljenje: »*Posljednja riječ života — smrt*« (45, 46, 40, 5 — ta rečenica stoji kao motiv u većem broju ovih fragmenata).¹⁰

Po tezi o nadilaženju života i zahvaćanju cjelovitosti čovjeka, upravo njegova egzistencijalnog temelja, u osmišljenju koje nastaje

¹⁰ Nedavno, u razgovoru o sličnoj problematici, Kruno Krstić je svoj temeljni egzistencijalni nalaz izrazio formulom: »*Moriar ergo sum*«, — nadodavši da smisao tog stava nedvoumno upućuje na: »*Moriar ergo est*«, — tj. na nadopunu u kojoj upravo smrt transcendira konačnost egzistencije. Stav, očito, ne apelira na »objašnjenje«, već na mišljenje.

kad on »prestizavajućom odlučnošću« sam sebe razumijevajući kao »bitak k smrti« u konačnosti ozbiljava svoju najvlastitiju mogućnost, — stoji ovo Vuk-Pavlovićevo shvaćanje blizu Heideggerovom (iz Sein und Zeit-a). No premda je formalna analogija tolika da za neke Vuk-Pavlovićeve pojmove točno odgovaraju Heideggerovi termini (koje on, dakako, ne upotrebljava), u bitnosti su to dva sasvim različita stajništa u osmišljavanju života »iz smrti«. ¹¹ U oba slučaja smrt — u svojoj izvjesnosti neodređena — razotkriva najdublju antitezu propalosti i bijega nasuprot herojskoj odluci samopotvrđivanja u smrti. No to zaoštavanje razlike nepravosti i pravosti čovjeka u njegovu bitku k smrti — koje u Heideggera ne premašuje elementarnu formu razlikovanja neautentičnost-autentičnost — dolazi u Vuk-Pavlovića u artikulaciji bogatoj daljnjim konsekvencijama: »*Ovakav, iz smrti oblikovani život, uskrslji je život, ako se promisli da je život pod a) uništen, ništavan (genichtetes), u ništa upravljen, jedan umrlji život, u umiranje donesen i doveden život.*« (44).

Pod a) je, naime, u istome fragmentu, mišljen nihilistički vid života, i to ne samo u pasivnoj propalosti prosječne svakidašnjice, nego i u samosvjesnoj aktivnosti kojom na sebe postavljeni ego teži afirmaciji svoje vlastitosti (gdje, dakle, pripada i dio Heideggerove *Eigentlichkeit* budući da taj pojam ujedinjuje suprotstavljene ekstreme). Ego koji nije prošao proces personalizacije, već zastao u besmislu nadmetanja individualizacijom uvjetovanih stupnjeva moći (uključujući prijenos tog nadmetanja na poprište kolektiviteta), dovodi svoj u ljudskoj specifičnosti okrnjen život do ništavnosti i umiranja u besmislu. Međutim, uskrslji život jest izbavljenje iz besmisla. Ono se ozbiljava istrajanjem na vlastitome putu čovjštva, odnosno, što je isto, dosljednim izživljavanjem autonomno odabranog opredjeljenja spram vrednota, koje čini suštinu personalnog etosa. Personalnost etosa ne znači, dakako, da autonoman izbor aksiološkog opredjeljenja jest izbor sebe, jer je uvid u aksiološki smisao nadindividualan, a može biti i nadpersonalan te označavati uvriranje personalnosti u univerzalnost osmišljenu vrednotom istine, dobrote, ljepote, pravednosti. Budući da se punoća etičkog ozbiljenja postiže samo ako se »cijeli osnov života« učini djelotvornim u nekome konkretnom etosu, a to je moguće jedino nadilaznim odnošenjem spram života, »iz smrti«, smrt postaje u takvome događanju »uskrslog života« stvaralačka. Ona doduše uključuje zahvaćanje života iz transcendencije, ali ne postaje time činitelj životu tuđe onostranosti, već upravo najviši domet specifično ljudskog osmišljenja života.

U tom smislu i riječi: »*Velikim stvarateljicama (radateljicama) i osloboditeljicama čovjštva smrti i ljubavi posvećeno*« (43), koje su, vjerojatno, trebale označiti temeljnu ideju zamišljenoga Vuk-Pavlovi-

¹¹ Vuk-Pavlović je, bez sumnje, čitao *Sein und Zeit*, nedugo nakon objavljivanja tog djela, ali koncepcija o kojoj je riječ ukorijenjena je u njegovoj vlastitoj filozofiji, te formalne analogije ne moraju značiti i neki odlučniji Heideggerov utjecaj na njega.

ćeva etičkog djela, izražavaju susret tih dvaju prividno suprotnih polova čovjekova opstanka, čijom dinamikom je prožet njegov iskon, trajanje i posljednja svrha. Kao aktivna usmjerenost prema onome što čovjek doživljava bezuvjetno vrijednim, ljubav je po vlastitoj bitnosti stvaralačka snaga i, u tom smislu, istinski nosilac odgoja, društvenog života i čovjekova stvaralačkog angažiranja na svim njegovim područjima. Suprotstavljajući se u tome dresuri, nasilju i statičnosti prazne forme, ona nad tim snagama besmisla odnosi pobjedu, premda, ne rijetko, tek u smrti. Ali smrt time prestaje biti ništavna i postaje stvaralačka, jer istinito doživljen i smrću posvjedočen odnos spram vrednota postaje kohezionim središtem koje okuplja generacije i ponekad nadživljuje tisućljeća. Stvaralaštvo smrti ukvršćuje tako ulogu ljudske duhovnosti u povijesnom procesu, po kojoj se taj proces, uza svu razornost rasta samo sebi odgovorne moći, ipak uspijeva afirmirati u njegovoj smislaonosti i, barem u nadi, u stremljenju humanitetu i slobodi.

Vuk-Pavlovićeva misao da se životu pristupi »iz smrti« ne znači, dakle, put u nejasnu onostranost, već traženje načina da se djelotvornost »cijelog osnova života« oslobodi za istinsku humanizaciju ljudskog zajedništva. U tome se stječu nastojanja morala i etosa, ali se rađaju i konflikti, ne samo sa snagama koje su im suprotstavljene, već i unutar samoga moralno-etičkog područja. Uzimajući da se etosom na singularan način izživljava specifično ljudsko bistvo te da je »*Etos (dobrota) potrebna pretpostavka za stvaranje na području istine i ljepote (znanost, umjetnost)*« (32), Vuk-Pavlović ima u vidu pluralitet mogućih pristupa vrednotama, dakle i pluralitet vrijednosnih ljestvica, kao i svjetova kojima te ljestvice pripadaju. Uslijed tog pluraliteta može aktualiziranje nekoga konkretnog etosa imati privid zla, i to ne samo u sukobu s moralitetom i legalitetom, nego i unutar samoga etičkog područja. Kriterij da li je tu doista riječ o »zlu« ili o »dobru« može se naći samo u personalnoj ortonomiji, tj. u tome da li konkretna ličnost djeluje iz slobode (prema vlastitoj vrijednosnoj zakonitosti) ili iz samovolje; u pomanjkanju takva uvida mogu i najplemenitija ljudska nastojanja i djelovanja biti smatrana zločinom sa stanovišta jednoga drugog etosa (28), osim što su često tako određivana s pozicija društvenoj statici prilagođenog legaliteta. Prema tome, ako se govori o »stvaralaštvu zla«, zapravo je na djelu dobro koje u danim okolnostima ima privid zla; zlo kao takvo nema vlastite stvaralačke snage jer »*Zlo je ograničenost i sputanost bića u individuaciji, prirodnoj vezanosti duše. Ono je nedostatak, jer je ograničenost, sljepoća. Ali je i pozitivno, kad se izražava kao zapreka razvitku dobroga u usmjeravanjima volje i djelovanjima volje!*« (51). Ta pozitivnost može, osim toga, doći do izraza i kao izazov za buđenje energetskih očitovanja dobra. Djelovnost dobra proizlazi iz personalnog i slobodnog pri-stajanja čovjeka uz jedan izabrani poredak vrednota; zlo, međutim, nema vlastitu ortonomiju, već mu je izvor u otklonu volje od konkretnih ortonomnih načela. Etička nerazvijenost te nepostojanje vlas-

tite ortonomije čini čovjeka nedoraslim za originalno znanje dobra i zla; no to ga to više čini podobnim da postane plijenom duhovno destruktivnog djelovanja zla. Etičko prosvjeđivanje je, dakle, najvažniji zadatak ne samo odgoja, nego i društvenog djelovanja uopće.

Kako je vidljivo, vremenska konačnost čovjekova opstanka, njegova smrtnost, ne zatvara ga nužno u smislaonu prazninu njegove individualnosti, jer se autonomnim izborom ne u individualnost zatvorenog samog sebe, već vlastitoj personalnosti odgovarajućeg poretka u smislaonim vezama temeljnih duhovnih vrednota, čovjek može izbaviti iz besmisla u koji ga baca sam vremenski tijek vrijednosno indiferentnog bivstvovanja; takav iz besmisla izbavljen »uskrsli život« samlja se samim time pred lice vječnosti, jer smisao kao takav jest nevremenski i neprolazan. Izbavljenje iz besmisla je, dakle, savladavanje vlastite konačnosti i djelovno sudjelovanje u beskonačnosti, u supripadnosti beskonačnom duhu (15). U osmišljenju življen život jest, dakle, vječni život (11), te je čovjekov bitak usmjeren k vječnosti.

Osim promatranja smisla života iz samoga života (koje daje samo parcijalne rezultate) i promatranja tog smisla »iz smrti« (koje omogućuje cjelovit zahvaćaj etosa), u Vuk-Pavlovića nalazimo i nabaćaj promatranja »iz vječnosti«. Pojave i relacije u kojima uviđaj »iz života«, pa i onaj »iz smrti« vidi nesavladive suprotnosti i antagonizme različitih svjetova, uviru u ovome aspektu *sub specie aeternitatis* u svezahvaćajuću harmoniju — *pred vječnošću je svaka riječ tišina*¹² — koja ne briše, već nadilazeći izmiruje ono što se iz prva dva aspekta čini nepomirljivim. Tvoračka snaga te harmonije jest univerzalno usmjerena ljubav, koja jedina može nadvladati zapreke svome stvaralaštvu i pobuditi nov život u onome što bi sam razum zauvijek prepuštio mrtvilo: »*No nevjerovnom jednom će da sine: — svijet izmjerivši do kraja vremenâ — tek razumom, srest mora — razvaline.*«¹³ U toj se harmoniji ništa ne gubi, već svaki događaj, svaki doživljaj dobiva svoje osmišljenje, pa i onaj ljudski život koji se činio u sebi ništjetnim i čija je smrt (iz prva dva aspekta) imala privid umiranja u besmislu: »*Pred vječnošću je svaka smrt punina.*«¹⁴

Ovim razmatranjem želim podsjetiti na svojevrsnu izvornost etičke problematike u Vuk-Pavlovićeve filozofskom opisu i potaknuti daljnja istraživanja tog područja njegove filozofije.

¹² P. Vuk-Pavlović, *Razvaline*, Skopje, 1964, str. 35.

¹³ *Isto*, str. 33.

¹⁴ *Isto*, str. 35.

ETIČKI PROBLEM U FILOSOFIJI PAVLA VUK-PAVLOVIĆA

Sažetak

Prema Vuk-Pavloviću, *etos* čovjeka sastoji se u takvome životu kojim se izživljava punoća specifičnoga ljudskog bistva. Budući da je život čovjeka uvijek individualan, uključuje ovo stanovište proces personalizacije, čiju bitnost Vuk-Pavlović vidi u autonomiji aksiološkog opredjeljenja. To opredjeljenje izražava srž čovjekove duhovnosti i aktualizira se putem personalne orthonomije, utemeljene na pozitivnoj slobodi. U skladu sa svojom teorijom pluraliteta svjetova, Vuk-Pavlović zastupa pluralitet personalno uvjetovanih etosa. Za razliku od personalnog i čisto autonomnog etosa, *moral* je usmjeren univerzalno-ljudski, te uz pretežnu autonomnost sadrži i neke heteronomne činitelje društvenog porijekla. Mogući sukobi morala i etosa, pa i sukobljavanja različitih etosa, vode ponekad tragici, premda nisu antagonistički, jer je pokretačka snaga jedne i druge tendencije ljubav prema vrednotama, bilo da je personalno ili univerzalno usmjerena. Međutim, sukobljavanje etosa i morala s *legalitetom* postaje antagonistično ako ovaj pada pod utjecaj hipertrofije moći.

Vuk-Pavlović zamišlja etiku u kojoj bi se etosom aktualizirao »*cijeli osnov života*«. Međutim, zahvaćaj takve cjelovitosti nije moguć iz samoga života, već iz transcendencijom uvjetovanog promatranja života »*iz smrti*«. Vuk-Pavlovićeve zamisli ove problematike (skicirane u fragmentima) u formalnom pogledu su blize Heideggerovima, ali se od njih bitno razlikuju u tome što Vuk-Pavlović aksiološko opredjeljenje smatra temeljem personalne autonomije.

THE ETHIC PROBLEM IN PAVLE VUK-PAVLOVIĆ'S PHILOSOPHY

Abstract

According to Vuk-Pavlović, man's *ethos* consists of the life with which the fullness of the specific human existence is lived. Since man's life is always individual, the process of personalization includes this viewpoint, whose essence is perceived by Vuk-Pavlović in the autonomy of axiological commitment. This commitment expresses the crux of man's spirituality and is made actual through personal orthonomy, founded on a positive freedom. In accordance with his theory of plurality of worlds, Vuk-Pavlović bespeaks a plurality of a personally conditioned *ethos*, *moral* is oriented universal-humanly, and with a prevailing autonomy it contains certain heteronomous factors of social origin. Possible conflicts of moral and *ethos*, and the clash of different *ethoses* lead sometimes to tragedy, although they are not antagonistic, since the motivating force of both tendencies is an admiration of values, whether personally or universally oriented. The clash of *ethos* and moral, however, is posed antagonistically with *legality*, if this comes under the influence of the hypertrophy of power.

Vuk-Pavlović imagines an ethics in which the »*entire basis of life*« would be made actual through *ethos*. A grasp of such wholeness, however, is not possible from life itself, but from a transcendence of conditioned observation of life »*from death*«, Vuk-Pavlović's ideas on these issues (sketched in fragments) are closer, in formal terms, to Heidegger's, but they are distinct in terms of the fact that Vuk-Pavlović considers axiological commitment the basis of personal autonomy.